

КОГНІТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Проблема внутрішніх протиріч людини як рушійної сили її особистісного розвитку дотепер залишається в психології відкритою.

Дана робота присвячена виявленню й аналізу внутрішньоособистісних конфліктів старшокласників. Вибір цієї теми продиктований актуальністю проблеми внутрішніх протиріч, нерозв'язаність яких може призвести до конфлікту в індивідуальній свідомості людини. Внутрішній конфлікт, що приглушується, перешкоджає переживанню людиною доцільності і осмисленості буття. Але з іншого боку, саме особистісні протиріччя є умовою та рушійною силою розвитку особистості. Справа лише у ступені їх вираженості.

Соціальна актуальність теми зумовлена знанням того, що кожна людина є частиною мікросоціуму, вона щодня спілкується і взаємодіє з іншими людьми. І цю взаємодію не можна будувати ефективно і конструктивно, знаходячись під владою внутрішньоособистісних конфліктів.

Однак найбільш актуальною є проблема усвідомлення внутрішньоособистісних конфліктів для самої людини, адже без рефлексії внутрішніх протиріч не можна відчутти стану душевного комфорту та самодостатності, які так необхідні особистості.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступили положення К. Левіна, О.М. Леонтьєва, К.А. Абульханової-Славської, Л.С. Виготського про природу, види, особливості протікання та розвиток внутрішніх протиріч, які ми можемо назвати особистісними конфліктами. Безпосередньо теми нашого дослідження стосуються: розроблена К. Левіним концепція про три типи ситуацій, що породжують стан внутрішньоособистісного конфлікту, класифікація протиріч К.А. Абульханової-Славської, в основу якої був покладений критерій

суб'єктивності - об'єктивності, теоретичні положення про проблему внутрішньоособистісного конфлікту в роботах О.М. Леонтьєва, Л.С. Виготського і Д.О. Леонтьєва [1; 2; 4; 6].

Внутрішньоособистісний конфлікт (або просто особистісний) – це протиборство різних тенденцій у самій особистості, тобто відбувається внутрішня боротьба мотивів у самій людині, зіткнення двох несумісних бажань, протилежних тенденцій, тощо.

Тобто, в основі будь-якого внутрішньоособистісного конфлікту лежать протиріччя. І дійсно, весь життєвий шлях людини формується і розвивається в процесі безперервного становлення та розв'язування різноманітних за своєю природою та значенням протиріч. Ми у даному випадку зупинимося на аналізі внутрішніх, рефлексивних соціально-психологічних протиріч, які створюють роздвоєння єдиного у свідомості людини, проблемну напругу всієї поведінки. Роздвоєння свідомості може виникнути не тільки як результат переходу об'єктивних протиріч, які є спочатку зовнішніми для людини, у внутрішній світ, але і в процесі назрівання протиріч у самій свідомості. З таких протиріч визріває психологічний конфлікт і, можливо, життєва криза.

Як вважає К.А. Абульханова-Славська, активність, охоплюючи всю сферу соціально-психологічних взаємодій особистості (із суспільством, із собою), представлена сукупністю мотивів, що "розставлені" по своїм ціннісним "місцях". Внутрішня боротьба мотивів виявляється в неможливості людини вирішити, яким чином їй треба діяти (у цьому випадку боротьба мотивів виявляється в нездатності особистості зробити вибір) [1].

Внутрішньоособистісні конфлікти – це частіше за все конфлікти самосвідомості, які є присвоєним ставленням до людини інших людей, усвідомлення її іншими як ставлення самої людини до своїх особливостей, рис, властивостей, усвідомлення нею свого місця в системі численних суспільних зв'язків, знання (або уявлення) про значущість свого "Я" (ядра самосвідомості) для людей і для себе та переживання цього знання. Причому слід пам'ятати, що

цей продукт має незамінне для людини достоїнство – він є слухняним у руках людини, рухливим, змінним і, пам'ятаючи про це, людина володіє могутнім засобом керування своїми почуттями, емоціями, настроями, афектами, волею. Як пише Л.І. Анциферова, для прогресивного розвитку особистості неоціненне значення має переживання себе активним суб'єктом, який здатен ефективно контролювати ситуації, що виникають [2].

Таким чином, психологічний аналіз першоджерел з проблеми дослідження свідчить, що в основі будь-якого внутрішнього конфлікту лежать протиріччя. Внутрішній конфлікт ми розглядаємо як кульмінаційну стадію назрілого протиріччя. Він припускає особливу діяльність оцінювання, розв'язання особою "задачі на смисл" (О.М. Леонт'єв), адже кожна з протидіючих тенденцій в індивідуальній свідомості має для людини певний особистісний смисл [6].

Внутрішні протиріччя виникають на кожному віковому етапі розвитку особистості, але переживаються вони по-різному. Як відмічають Б.Г. Анан'єв, Л.І. Анциферова, І.С. Кон, саме в юності такі протиріччя набувають статусу внутрішнього конфлікту [2; 5]. Але ті ж дослідники наполягають на підході до даного явища як до ознаки нормального функціонування особистості. Тому дослідження внутрішньоособистісних конфліктів саме в старшому шкільному віці є особливо актуальним і необхідним.

З метою виявлення наявності і ступеня виразності внутрішньоособистісних протирічч старшого школяра проводилася діагностика когнітивного й емоційного рівня становлення з наступним встановленням відповідності між ними [7]. У даній статті ми зупинимося на аналізі когнітивного компоненту особистісних конфліктів старшокласників.

Відомо, що вербальна оцінка відбиває усвідомлюваний, когнітивний рівень відносин, для виявлення і вивчення якого нами використовувалася методика вільного самоопису. Вона являє собою самозвіт, індукування якого випробуваними було ініційовано за допомогою інструкції наступного змісту: "Згадайте таку ситуацію зі свого життя, коли перед Вами поставала проблема

вибору між кількома альтернативами одночасно. Опишіть докладно цю ситуацію, свої почуття, думки, проаналізуйте мотиви, що боролись у Вас".

Задаючи цю інструкцію, ми виходили з припущення про те, що внутрішні протиріччя актуалізуються і переходять у стадію загострення внутрішнього конфлікту, коли людина постає перед вибором. Методика вільного опису була проведена з метою виявлення типових ситуацій, що ставлять людини перед вибором, основних мотивів, що вступають у протиборство, а також почуттів, які переживає людина в таких випадках.

Обробка отриманих даних методом контент-аналізу дозволила вичленувати основні значеннєві одиниці в наступних категоріях, заданих в інструкції:

- Типові ситуації вибору ("типові ситуації");
- Почуття в ситуації вибору ("почуття");
- Основні протиборчі мотиви ("протиборчі мотиви").

Були одержані наступні результати.

В категорії “Типові ситуації” були виділено дві групи ситуацій: 1) ситуації морального вибору; 2) ситуації побутового характеру, що вимагають вибору. До першої групи були віднесені такі ситуації, коли смислові "Я" людини вступають у конфліктні відношення (Я - слухняна дочка — Я - егоїстка; Я - принципова людина – Я - конформіст; Я - гарна дочка – Я - вірна кохана і т.д.). У групу побутових ситуацій, що вимагають вибору ввійшли такі випадки, коли людина вирішує повсякденні задачі, що не вимагають глибокого самоаналізу і зважування у свідомості моральних імперативів (наприклад, іти на заплановану зустріч чи залишитися вдома тому, що розпочався дощ).

Результати обробки отриманих самозвітів свідчать, що 40% досліджуваних даної вибірки схильні відносити до ситуацій, що вимагають вибору, побутові колізії, а 26,7% респондентів пишуть про протиріччя, наповнені моральним змістом. Необхідно відзначити також, що певна кількість респондентів (33,3%) конкретні ситуації вибору вказати утруднилися, позначивши лише у своїх самозвітах, що така ситуація мала місце в їхньому житті.

Домінування в описах випробуваних ситуацій побутового характеру є свого роду свідченням простоти і легкості внутрішнього світу. Е.Ф. Василюк відзначав, що "внутрішній конфлікт можливий лише при наявності в індивіда складного внутрішнього світу й актуалізації цієї складності" [3].

Найбільш інформативними виявилися категорії "Почуття" і "Думки", що підтверджує припущення про те, що в ситуації вибору відбувається внутрішній діалог, який супроводжується процесом переживання як внутрішньої діяльності по осмисленню себе.

Отримані дані свідчать, що в ситуації вибору старшокласники найчастіше відчують тривожність (56,7%), збентеження (50%) і душевний дискомфорт (43,3%). З трохи меншою частотою така ситуація викликає розгубленість (23,3% випробуваних), жалість до себе (16,7%), жаль (10%) і агресію (10%). У дуже рідких випадках (6,7%) випробувані називали спокій і безвихідність. 3,3% респондентів вказали як почуття, що виникає в ситуації вибору, спустошеність.

Як відомо, емоції є своєрідною оцінкою тієї чи іншої події, вони демонструють ставлення людини до того, що відбувається. Тобто, за емоційними проявами можна судити про те, як ситуація сприймається людиною: як загрозна (несе в собі небезпеку фізичному стану і внутрішній рівновазі) - тоді людина переживає емоцію гніву, роздратування, туги, тривожності і т.д., або ситуація сприймається людиною як така, що несе в собі сховані потенції для особистісного росту. В останньому випадку емоційні прояви людини мають переважно позитивну модальність, тобто, сигналізують про те, що людина й у такій ситуації бачить не тільки негативні сторони, але і можливості для удосконалення.

Необхідно відзначити, що та сама за своїм змістом ситуація може розцінюватися індивідом як безнадійна, безвихідна, і одночасно як ситуація, завдяки якій людина пізнає себе, особистісно росте. Ситуація актуалізації внутрішнього конфлікту є двоїстої стосовно можливих емоційних проявів:

З одного боку внутрішній конфлікт; безперечно, викликає у людини відчуття дискомфорту і напруженості. Згідно з нашими даними відсоток

досліджуваних, що знаходяться у владі таких емоцій (емоції негативної модальності) достатньо великий. Однак, поряд з цим явищем просліджується й інша тенденція: актуалізація внутрішнього конфлікту викликає у певної частини випробуваних почуття задоволення і спокою. Це може свідчити про те, що людина, знаходячись у владі внутрішнього конфлікту, бачить у цій ситуації не тільки негативні сторони, але і вишукує для себе можливості удосконалюватися шляхом самопізнання.

І наступна виділена нами категорія - "протиборчі мотиви" (див. табл. 1)

Таблиця 1

Основні протиборчі мотиви.

№	Мотиви	Частота
1	Мотив особистої вигоди – альтруїстичний мотив	10
2	Мотив відповідальності – гедоністичний мотив	66,7
3	Мотив професійного самовизначення – мотив пошуку безтурботного життя.	20
4	Мотив прагнення до незалежності – мотив, пов'язаний зі страхом відповідальності.	13,3
5	Мотиви комунікації – мотиви, пов'язані з нонконформізмом.	53,3

Аналізуючи отримані дані, можна вказати, що з усіх виділених нами мотивів, що вступають у протиборство, (що називається в психології "боротьбою мотивів"), у цій вибірці випробуваних домінує група мотивів за назвою "мотив відповідальності - гедоністичний мотив", а також "мотиви комунікації - мотиви, пов'язані з нонконформізмом". Ці дані співпадають з даними інших авторів і можуть бути пояснені віковими особливостями становлення самосвідомості старшокласників.

Отже, нам вдалося визначити деякі характеристики когнітивної складової внутрішніх конфліктів старшокласників. Це дозволило зробити наступні висновки:

1. Когнітивний рівень внутрішніх протиріч включає в себе типові ситуації, в

яких досліджуваним необхідно було зробити вибір, почуття, які вони при цьому переживали та основні протиборчі мотиви, що спонукали їх до вибору.

2. Всі ситуації, які були розцінені респондентами як ситуації вибору, можна розділити на дві групи: ситуації морального вибору та ситуації побутового характеру, які вимагають вибору.

3. Виявлено почуття, які переживають старшокласники у ситуаціях внутрішньоособистісних конфліктів. Найчастіше це тривога, збентеження та відчуття душевного дискомфорту.

4. Найбільш характерними для досліджуваних нашої вибірки протиборчими мотивами є мотиви відповідальності – гедоністичні мотиви та мотиви комунікації – мотиви нонконформізму. Саме ці суперечності визначають більшість внутрішніх конфліктів сучасних старшокласників.

Такі дані приводять нас до необхідності визначення емоційного компоненту внутрішніх конфліктів та виявлення його зв'язків з когнітивним чинником, що дасть можливість виявити рівень усвідомлення старшокласниками власних особистісних конфліктів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. - М.: Мысль, 1991. - 299 с.
2. Анцыферова Л.И. Некоторые вопросы исследования личности в современной психологии капиталистических стран. // Теоретические проблемы психологии личности. / Под ред. Е.В. Шороховой. - М., 1974. - С. 278-318.
3. Василюк Ф.В. Психология переживания. - М.: Наука, 1984. - 216 с.
4. Донченко Е.А., Титаренко Т.М. Личность: конфликт, гармония.- К.: Политиздат Украины, 1989.- 175 с.
5. Кон И.С. В поисках себя.- М.: Просвещение, 1984. – 276 с.
6. Леонтьев Д.А., Пилипко Н.В. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования. // Вопросы психологии. - 1995. - № 1. - С. 97-111.
7. Фурман А.В., Лужаниця П.П. Діагностико-корекційне забезпечення навчально-виховного процесу: програма дослідно-експериментальної роботи в школі. // Педагогіка і психологія. - 1996. - №1. - С. 102-112.